

Gyermekképek a hellenisztikus irodalomban

Adorjáni Zsolt

Tudományos munkatárs, Moravcsik Gyula Kutatóintézet

1. Bevezetés

Általános vélekedés a hellenisztikus irodalommal kapcsolatban, hogy itt jelenik meg először a gyermekség realisztikus ábrázolása. Ennek hátterében sokan a képzőművészet hatását sejtik. Tény, hogy a hellenisztikus kisplasztikában valóban megjelennek korábban sosem látott témák, közöttük gyermekek is hétköznapi tevékenységekkel, például a híres „Libatömő” (*Gänsewürger*), Boethos munkája, ahol egy kisfiú „küzd” éppen egy természetes libával. Akármint legyen is, annyi bizonyosan állítható, hogy a jelenség mögött a gyermekség önértékének felfedezése áll. Előadásomban a gyermekirodalmi ábrázolásának legemlékezetesebb példáiból szemezgetek. Valamennyi bővelkedik humoros mozzanatokban, ami a témát különösen alkalmassá teszi tudománynépszerűsítő előadásban történő bemutatásra.

2. Tárgyalás

Három szerzőt fogunk közelebről szemügyre venni, mindhárom az érett alexandriai irodalom jeles képviselője. A hagyományos kronológia szerint Theokritos a legrégebbi, ugyanakkor ő az, akinél kevesebb jelét látjuk az alexandriai udvari kultúrához való kötődésnek: független, szuverén egyéniség, eredeti tehetség, műfajalapító. Hozzá kapcsolják az idill megalkotását, ami görögül képecskét jelent és később – főként Vergilius közreműködésével – a pásztori költészet archetipikus műfajává lépett elő. Theokritosnál az idill még többféle téma feldolgozására alkalmas, melyek között urbánus témák is előfordulnak. A „Kis Héraklés” (*Hérakliskos*) címen ismert 24. idill azok közé tartozik, amelyek témája mitológiai. A témát Theokritos egyik nagyra becsült elődje, Pindaros is feldolgozta mintegy kétszázötven évvel korábban: a két ábrázolás az archaikus és hellenisztikus líra összehasonlításának két talán leggyakrabban elemzett szövege. Ebből a *synkrisis*ből az az alapigazság rajzolódik ki, hogy míg Pindaros Héraklés emberfeletti, már csecsemőkorában megmutatkozó bátorságát emeli ki, Theokritos úgy ábrázolja a hőst, mintha csak valódi gyermek volna. Anyja, – ahogy a görög világban szokás volt – pajzsot használ elringatására: mivel földi apja, Amphitryón harcos, a háztartásban akad is ilyesmi. Az altatáshoz

pedig altatódalt (*baukaléma*) használ, ami valószínűleg a *lullaby* első előfordulása az irodalomban.

Az ártatlan-idilli jelleg azonban csak az egyik aspektusa a leírásnak, melynek van egy rejtett programja is, ez pedig a vers kapcsolata a kortárs valósággal. A hellenisztikus költészet udvari költészet, így nem meglepő, ha itt-ott a kortárs valóságra emlékeztető utalások bukkannak fel benne. Theokritos valószínűleg nem élt tartósan Alexandriában, így kapcsolata a Ptolemaiosokkal nem lehetett szoros. Ennek ellenére van egy verse, melyben azon igyekszik, hogy kivívja magának II. Ptolemaios jóindulatát. Nem meglepő tehát, ha a kutatás megbízhatóan kimutatta, Héraklés születésének körülményes-körülírásos dátuma (ami a hónapot és napot illeti) egybeesik az említett uralkodó születésének és később régensként való beiktatásának időpontjával. Ebből a szempontból különösen érdekessé válik a költemény befejezése, mely töredékes ugyan, ám így is világos, hogy Héraklés neveltetéséről van szó benne. Ez érzékeny kérdés, mert a hagyomány a hőst sokszor Obelix-típusú bumfordiként ábrázolja, akinek csak az evésen jár az esze. Chiosi Lón komédiájában még a fűtőszet is felfalja rettenetes étvágyával, Alexisnél pedig a dalnok Linos hiába akarja zenére oktatni, a hőst csak a szakácskönyvek világa érdekli. Nem így Theokritosnál: a kis Héraklés itt egészen magas szintű formális képzésben részesül, ami azt sugallja, hogy a költő a hellenisztikus műveltség eszményt propagálja, s egyszersmind korrigálja Héraklés szerinte igaztalanul elrajzolt alakját. Ha pedig a mitológiai alak Ptolemaiosszal áll kapcsolatban, eszünkbe juthat, hogy ő maga is Philétas és Zénodotos neveltjeként kiváló oktatásban részesült, olyanban, ami csak a kivételeseknek juthatott osztályrészüi.

A következő mitológiai alak, akit közelebbről megismerünk, Kallimachos Hyllosa. A kapcsolat Héraklésszel megmarad, mert Hyllos a hős fia. Az epizód, amelyről szó van, Kallimachos fő művének egyik fejezete. Az *Aitia* négykötetes elégiagyűjtemény, melyben a költő azon elégiáit gyűjtötte össze, melyekben valamilyen kortárs kultusz (esetleg emlékmű) eredetét beszéli el. A szóban forgó elégia témája Héraklés és a dryops király, Theiodamas találkozása. Héraklés kisleánya Hyllos lábába tövis fúródik (a realiztikus jelenetről eszünkbe juthat a *Tövishúzó ifjú* hellenisztikus szobortípusa). Héraklésnek csak nagy ügyvel-bajjal tudja magával vonszolni a mellszörzetébe görcsösen kapaszkodó kisleányt, akit ezen felül még az éhség is gyötör. Apja ekkor igyekszik húst szerezni a közelben tartózkodó Theiodamas királytól, aki durván elutasítja. A töredék itt megszakad, ám más forrásokból tudjuk, hogy Héraklés ekkor megbünteti a királyt, akinek népe a trauma hatására el is költözik a vidékről. A jelenet realiztikus-életszerű hatása egyértelmű és nem szorul különösebb kommentárra. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a költő a jelenetet az apa perspektívájából értelmezi, Héraklés magatartása pedig jól modellezi a képecske valószínűsíthető hatását az olvasóra: fájdalom (*lypé*) keveredik benne nevetéssel (*gelós*).

Mindez nemcsak narratológiai fogás és pszichológiai finomság, hanem irodalmi allúzió is. Homéros *Ilias*ának hatodik könyvében olvasunk Hektór és Andromaché találkozásáról, mely az utolsónak bizonyul: Hektór nem fog többet hazatérni családjához. A búcsúnál részt vesz a még karon ülő kis Astyanax is, Hektór és Andromaché fia, aki megijed apja sisakjának tollbokkrétájától. Anyja és apja nevetnek ezen, nevetésükbe ugyanakkor a fájdalom könnyei vegyülnek (404 sk.: Hektór mosolyog, Andromaché könnyet hullat). Ez a finom pszichológiai tanulmány a gyermek reakciójáról és a szülők magatartásáról hagyományt teremtett és toposszá vált, ahogy Kallimachos is tanúsítja.

Az alapjában véve humoros jelenetnek van még egy komoly vonatkozása: Hyllos a Ptolemaida dinasztia ősének számított, így tehát a történetnek lehetett valamilyen, az uralkodói dinasztiára utaló aitiologikus (oknyomozó) vonatkozása és rejtett programja. Míg a Héraklidák az alexandriai uralkodó család eredetét idézik, az elűzött Theiodamas Asiné városát alapítja meg embereivel, vagyis ez esetben kolonizációs *aition*nal van dolgunk. S mindez a gazdag irodalmi-történelmi allúziós anyag egyetlen tövis miatt!

Következő állomásunk Kallimachos istenhimnuszai közül a harmadik, mely Artemis istennő tiszteletére íródott. A költemény a kötelező témamegjelölés után (ez mindössze három sor) rögtön az elbeszélésre tér át. Az apja ölében ülő három-négy éves istennő céltudatosan sorjázza kéréseit apja előtt, mintha csak kívánságlistát olvasna fel. Cselekedetei, melyek egy gyermeké, és pszichológiai érettsége, mely egy felnőtté, más szóval külső és belső adottságai szöges ellentétben állnak egymással és a humor forrásává válnak. Gyermekek és felnőtt alakjának összeolvasztása általában jellemző a homérosi himnuszok isten-képére, különösképpen a Hermés-himnusra, ahol a pólyás csecsemő első tette egy teknősbéka megnyuvasztása, hogy lantot készíthessen belőle. Innen merít Kallimachos inspirációt, hogy himnusza első jelenetében kisgyermekként viselkedő és beszélő alakban ábrázolja az istennőt, aki viszont felnőtt célokat követ, akárcsak Homéros Hermése. A gyermekség jellemrajzának legfontosabb vonásai a következők: Az "adj nekem" szinte monoton ismétlése a követelőző kisgyermek beszédstílusa, amelyet a költői szöveg stilizáltan ugyan, de tökéletesen visszaad. Az, ahogy harmadik személyben szól önmagáról, a gyermeki öntudatlanság megnyilvánulása. Fizikai kicsinységét pedig világosan jelzi az a mozzanat, hogy nyújtózkodnia kell azért, hogy apja szakállát elérje. A következőkben Artemis megszerzi a hőn áhított amnisosi nimfákat és ellátogat a kyklópsok liparai műhelyébe, ahol fegyvereket kovácsoltat magának. A két jelenetben közös a humor forrása, melyet Artemis korát meghazudtoló tettei biztosítanak. Az ő felnőttet megszegyenítő bátorsága áll ellentétben a nimfák féltékenységével, s e kettőt ellenpontozza a kyklópsok félelmetes, ám némileg ügyefogyott behemótsága. A jelenet csúcspontja, amikor Artemis belecsimpaszkodik Brontés dús mellszőrzetébe és

kitép belőle egy darabot. Ez párhuzamba állítható a Zeus szakállának megcibálására tett sikertelen kísérlettel az első jelenetben, ugyanakkor a korábban elemzett Hyllos-történettel is, ahol a Héraklész-fi tépdesi apja szőrzetét. Az engedetlen lányok riogatása a Kyklópsokkal, jóllehet az isteni szférában játszódik, eredetét tekintve nyilvánvalóan a korabeli hétköznapi gyakorlatból származik. Látható, hogy a mumussal történő ijesztgetés („mumus” görögül *mormó*, innen a *mormolyttesthai* = „rémisztget” ige) nem modern kori lelemény.

Apollónios Rhodios az alexandriai irodalom hagyományos kronológiája szerint Thokritos és Kallimachos után alkotott. Főműve a négykötetes eposz, az aranygyapjú megszerzésének történetét elbeszélő *Argónautika*. Az értékes relikviát az lasón által vezetett expedíciónak kell megszerezni, a hős sikerében pedig központi szerepet látszik a szerelem, mely Aiétés, az aranygyapjú őrzője lányának szívében lobban az iólkosi dalia iránt. Apollónios alkalmazza azt az epikus toposzt, hogy Médeia szerelme nem természetes érzelem, hanem Aphrodité műve. Az istennőt a harmadik énekben lasón pártfogói, Héra és Athéné keresik fel, hogy szívességet kérjenek tőle: gyűjtsen szerelmet Médeiában lasón iránt. Aphrodité a feladatot fiának, Erósnek delegálja, akit a költő kedvenc tevékenysége közben mutat be: kockát játszik Ganymédésszel és csal. A kockajátékot, mint felnőtt foglalatosságot ismerjük a vázaképekről (Achilleus és Aias játéka Exékias ábrázolásában), s ez az első alkalom, hogy a görög irodalomban a gyermeki játék leírása szerepel. Aphrodité fia meggyőzésére egy labdát ígér neki. A labda a kozmosz elemeivel van díszítve, ami Erós alakját kozmikus rangra emeli. A platonikus filozófia hatása érhető ebben tetten, amennyiben a világot a Szerelem igazgatja. Ugyanakkor eszünkbe juthat, hogy II. Ptolemaios Philadelphos, a testvérszerető a szerelmet dinasztikus szimbólummá avatta. Erós ennek megfelelően az uralkodó avatárjává lényegül, s Apollónios egyébként erőteljesen a mítoszhoz kötődő eposzában feltárul a kortárs vonatkozás.

3. Összefoglalás

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a hellenisztikus kori költők újszerű módon közelítenek a gyermekség témájához. Eltérően a téma archaikus és klasszikus feldolgozásától az alexandriaiak az életkort nagyfokú realizmussal ábrázolják, ami sokszor humor forrása lehet. Az életszerűség leginkább a gyermeki psziché sajátosságainak figyelembevételéből eredeztethető: Hyllos kétségbeesése, Artemis elkenyeztetett követelőzése, Erós játékszenvedélye. A realizmuson túl azonban ezek a gyermekképek mégis költői konstrukciónak bizonyulnak, amennyiben a szerző a mitológiai gyermekalakokat kortárs-politikai allúziók eszközeként alkalmazza.

4. Irodalom

Adorjáni Zs. (2021) *Der Artemis-Hymnos des Kallimachos. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar. (Texte und Kommentare 66)* Berlin: De Gruyter. ISBN 978-3-11-069842-8

Adorjáni Zs. (2021) *Virgil's Callimachean Pindar. Kingship and the Baby Iamus in *Ecl.* 4. 23–5. *Classical Quarterly* 71 pp.: 649–654. DOI 10.1017/S0009838821000720*